

אונאות אקדמיות

אל תונו איש את אחיו (ויקרא כה, יד). ההונאה מכה אותנו פעמים רבות מדי, במידה ובמשקל, במחיר המוצר, בשם מטעה היוצר אשליות, בטיב מפוקפק המוסווה על ידי פרסומת מפתה ואגרסיבית, באותיות הקטנות של החוזה, ועוד היד נטויה. בחיינו הכלכליים והחברתיים אנו עומדים בפני דילמה: הונאה או הגינות. אלא שדילמה זאת חורגת מהתחום הכלכלי. ההגינות חייבת ללוות אותנו בכל תחומי החיים. ואכן, חז"ל לימדו אותנו שמושג ההונאה רחב הרבה יותר, היא כוללת גם "אונאת דברים", על כך אמר רבי יוחנן בשם ר' שמעון בר יוחאי: "גדול אונאת דברים מאונאת ממון". פגיעה בנפש האדם, עלולה להיות חמורה יותר מפגיעה בכיסו או בגופו של האדם, לפעמים בזדון, לפעמים, כתוצאה מהונאה עצמית.

בהקשר זה רוצה אני להביא את דברי הרמב"ם, במבוא לאחד מכתביו הרפואיים הכתובים ערבית: 'פרקי משה'. ספר זה נכתב על בסיס כתבי גלנוס, מגדולי הרופאים בעולם העתיק (שני רק להיפוקרטס), בן דורו של רבי יהודה הנשיא, מסדר המשנה. גלנוס השפיע השפעה מכרעת על התפתחות הרפואה. הרמב"ם העיז לחלוק עליו בפרטים רפואיים מסוימים, תופעה יוצאת דופן בימי הביניים. אלא שגלנוס ניסה את כוחו גם בפילוסופיה. באחד מכתביו מתקיף הוא את תורת משה, בסוגיית בריאת העולם, וכתוצאה מכך מבקר הוא גם את דעת התורה באחד מתווי בין רפואה לפילוסופיה. הרמב"ם מבקר אותו על כך, וכותב דברים החשובים גם לנו כיום, דברים שנביא בתרגום העברי העתיק, של ימי הביניים.

אני מקווה לא לטעות אם אסכם את דברי הרמב"ם כטוענים בצורה נועזת, שדבריו של גלנוס הרופא, הן תוצאה של מחלת נפש, בה חלה. למושג מחלות הנפש התייחס הרמב"ם כבר במבוא לפירושו על 'פרקי אבות'. כאן הוא קובע באופן עקרוני: "שיש לנפש בריאות וחולי, כמו שיש לגוף בריאות וחולי". אלא שמחלות אלו אינן שייכות לתחום הפסיכיאטרי, אלא לפילוסופיה ולמוסר. מחלות הנפש הן סברות, עמדות או דפוסי התנהגות פתולוגיים, המשתלטים על האדם. לפי הרמב"ם בין מחלות אלו, בולטת אחת, שניתן לכנותה פנדמיה, כלומר מתפשטת מעבר לארצות ולגבולות: "ומכלל החולאים הנפשיים חולי כולל", תופעה אוניברסלית, "שאחשוב שלא ימלט ממנו כי אם אחד בזמנים רחוקים". דהיינו רק בודדים לעתים נדירות חסינים נגד חולי זה. יש דרגות חומרה שונות ל חולי זה, מוסיף הרמב"ם, אולם רק "בתוספות וחסרון", בעוצמת המחלה, ולא בקיומה.

מחלה זאת מתבטאת, לפי הרמב"ם, בתופעה מדהימה: "ומפני החולי הכולל הזה תמצא אנשים בעלי חריפות ותבונה שכבר ידעו אחת מהחכמות... ובחכמות האחרות לא ידע בהן כלל או יהיה חסר בהן, וישים דיבורו באותן החכמות כדברו באותה החכמה שהוא בקי בה". פרופסורים חשובים במקצועם, חושבים שמומחיותם נותנת להם סמכות לדבר גם בתחומים אחרים.

אולם בכך לא די! מחלת ה"מומחיטיביטיס" יכולה לגרום לסיבוכים חמורים. סיבוך אפשרי אחד מתבטא בפיתוי המומחים להביט על כל הבעיות מהפרספקטיבה המוגבלת של מקצועם ולשלול כל שמעבר לו: "וכבר הגיע מקביעות החולי הזה בקצת אנשים... שיטענו ויבארו שאותן החכמות אשר לא יכשרו אצלם [שאינן ממומחיותם] הן בלתי מועילות, ואין צורך בהם, ושאינן שום חכמה שראוי שיכלה האדם זמנו בה, אלא החכמה אשר ישרה בעינינו לא זולתה..." והרמב"ם מוסיף "הנה זה החולי יש לו רוחב גדול", לזלזול בחכמות, במדעים ובמתודות של האחרים יש ביטויים רבים שלפעמים אין אנו מודעים להם. וחובה עליך, מוסיף הרמב"ם "שתעיין ותבין דיבור זה האיש, בעין המשפט והצדק", להיות ביקורתיים בשמענו את דברי הפרופסורים, הסופרים והאומנים רמי המעלה. עליך להיות ביקורתי עד ש"יתבאר לך שעור חוליו זה" דהיינו לאן החולי נוטה: "היותו קרוב מן הבריאות, או קרוב מן המות". לפעמים המחלה היא חשוכת מרפא!

אלא שהמחלה נהפכת למסוכנת ביותר כאשר "המזל" מתערב, דהיינו כאשר המומחה מצליח כלכלית או ציבורית, באמנות, בספורט, בתיאטרון, בספרות וכדו'. המצליחנים, קול וחומר עם קבלו פרסים חשובים כפרס נובל, נתפסים אוטומטית כבעלי סמכות גם בתחומים אחרים. וכך כותב הרמב"ם: "כל שכך", יהיה חולי זה מסוכן, "כשיהיה האיש אשר נזדמן לו מזל... ושנראה באותו האדם מעלה ושררה". אם המומחה "סְלִבְרִיטִי", הוא אוטוריטה שמעבר לכל ביקורת. על טענותיו אין כבר להתווכח "שלא יקשה אדם [עליו] במאמרו, ולא יטען ולא יערער עליו". או אז "יחזק קביעות אותו החולי" ויאבד כל בקרה. התהליך מתגבר ו"הולך עם הזמן", האוטוריטה בטוחה בעצמה יותר ויותר, "אומר מה שירצה... כפי דמיונו או כפי עיונו, וישיב מה שיעלה בלבבו לשאלות שירבו עליו..."

הרמב"ם התריע על סכנת המחלה הזאת. לנו ברור היום, שההתפתחות הטכנולוגיה המודרנית החריפה אותה. כלי התחבורה המודרניים תורמים להפצת חולאי הגוף. אמצעי התקשורת תורמים להפצת מחלות הנפש. לעולם לא נוכל להדביר את המחלה הזאת באופן מוחלט, ולמרות זאת עלינו למחות ולהתריע על כך, כדי לא ליפול לרשתה של סמכות אשלייתית ופיקטיבית. במרחק של 800 שנה, מלמד אותנו הרמב"ם שגם בעולם האקדמי ובתחומי המדע יש מאבק בין הגינות לבין הונאה. זאת ההגינות שמחייבת אותנו להיזהר דווקא מההיפנוזה של דמויות כריזמטיות ומצליחות.

האם דעותיהם של פיזיקאי או רופא, סופר או במאי, חשובות יותר מדעותיהם של האחרים? האם בגלל שדמו אדום יותר, או אולי שדעתו אדומה יותר? החינוך הארוך פיתח את כישוריהם, ולמרות זאת יש לפעמים בכך סכנה. החינוך מלמד את האדם לצאת מעצמו ולהיכנס למקומו של הזולת. וגם בתחום זה יש טעונוני-טיפוח, ומוגזמי-טיפוח. לפעמים שכחנו ללמד את האדם היוצא אל הזולת לחזור לעצמו. ובשיעורי מתמטיקה לא תמיד נלמד שהאחר של האחר – הוא אני.